

Amerikanyň musulmanlaryň boldumy?

açylmagynda
goşandy

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 января, 2025

Amerikanyň açylmagynda musulmanlaryň goşandy boldumy?
AMERIKANYŇ AÇYLMAGYNDÀ MUSULMANLARYŇ GOŞANDY BOLDUMY?

Täze materigiň açylmagynda musulmanlaryň oýnan roly uludy. Hawa, san-sajaksyz musulman deñizçi Amerika barypdy we bu materikden has beter adalardanam habarlydy. Emma olaryň baran ýerlerini aýry materikdir öýdendikleri belli däl Ençeme ýyllap dowam edip gelýän çekişme bar: Amerikany ýewropalylardan öñem musulmanlar bilyärdi. Şeýle diýýänleriň köpüsi musulmanlaryň kartografiýa we deñizçilik tejribesine goşan goşandy barada ýeke setir okamazdan boş-pöwhe pikirleri öñe sürmegi halaýar.

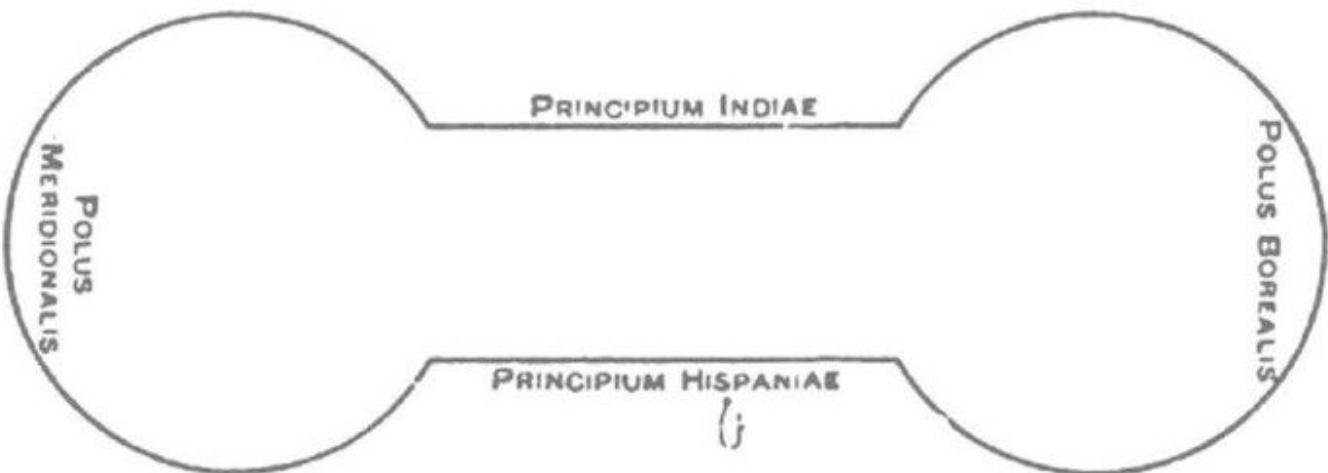
Ýöne şu ýeri hakykat: musulmanlaryň eden işleri ylmyň gazananlaryna saldamly goşant goşupdy we ýewropalylaryň Amerikany açmagynda möhüm rol oýnapdy.

Ýewropalylardan öñem Maliden we başga-da birnäçe musulman ýurdundan gämiler täze materige barypdy, emma muny özbaşyna açыş hasaplap bolanokdy. Aňyrsy-bärsi görünmeýän okeanyň aňyrsynda täze materigiň bardygyny musulmanlar aýtmady. Şeýlede, musulmanlaryň inine-boýuna hasaplamaalarynyň we deňizçilik işleriniň täsiri bolmasa, Günbatar Amerikany açmakda mazaly kynçylyk çekerdi.

Dünýäniň togalakdygy baradaky umumy düşünje entek Günbatara ýaýrap yetişmändi. Hatda birnäçe oýlap tapyjynyň düzel kartalaryna seredenimizde, şol uly açışlara garamazdan, dünýä togalak däl-de, armyt ýa-da äýnek ýaly gülkünç şekillerde suratlandyrandyklaryny görýärис.

Kolumby uly tutumly ýolagçylyga çykardan iň esasy sebäpleriň birem dünýäniň togalakdygyna bolan berk ynançdy. Ol muny «Gündeliginde» şeýle beýan edipdir:

«Ýer yüzünüň, guryýerleriň, suwuň sferasynyň bardygyny hemise okapdym. Plin suwlar bilen guryýeriň bir bitewi sferany düzýändigini ýazypdyr. Bu okean deňziniň iň uly suw gatlagynyň bardygyny pikir edipdir: hemise asmana öwrülip durandygyny, astynda ýer bardygyny we oňa daýanç bolýandygyny, hendi hozunyň daşy bilen içi ýaly biri-biriniň üstüni örtýär. Orta asyr taryhyň mugallymy Ýaradylyşdan söz açanda suwlaryň juda kändigini aýdypdy. Ýaradylyş wagtynda bütin ýer yüzünü örtüp duranam bolsa – şol wagtlar ümür-dumandyr buga meňzeşdi, jisimleşip bir ýere üýsdülerem welin az-uçuk ýer tutdular diýýär. San-Nikolas hem şu pikirdedir».

Kolumbyň çak eden togalak dünýäsi

Kolumb bu sözleri ikirjiňlenip we Orta asyryň düşünjesine salgylanyp aýdanam bolsa, baryp-ha 890-njy ýylda Ibn Rošt has anyk we hakykata golaý pikirleri orta atypdy:

«*Alymlaryň arasynda guryýer we deñiz bölekleri bilen birlikde bütin ýer ýüzünüň top ýaly togalak görnüşdedigi barada umumy pikir bar. Günüň, Aýyň we ýyldyzlaryň doguşy, olaryň dünýäniň dürli ýerlerinde bir wagtyň özünde görünmeýşi, gündogar kysymlarda galan ýurtlarda günbatar kysymlardaky ýurtlardan has ir dogmagy bilen bu hususda delil getirilýär. Semawy jisimleriň bu yzygiderliliği birmeňzeş zerurlygy emele getirýär.*

Ibn Roşdyň sözleri diňe dünýäniň şekiline degişli däldi. Dünýäniň galaktikadaky ýerleşişine degişli-de haýrana goýujy maglumatlary berýärdi we dünýäniň togalakdygyny jedele ýer goýmajak görnüşde subut edýärdi:

«*Ýer ýüzi egremçe (konkaw, вогнутый) şekilde bolan gögüň (asmanyň) ortasynda, howada asyl-asyl bolup duran top ýaly togalakdyr. Hem ýokarsyndan, hem aşagyndan, hem gyrasyndan, şeydibem asman hemme tarapyndan dünýäni deň derejede gurşap alýar. Asmanyň içinde dünýä gabygyň içindäki ýumurtganyň sarysy ýalydyr.*

Kolumb dünýäniň haýsydyr bir ýerinden ýola rowana bolan adamyň ýene şol ýere aýlanyp geljegine ynanypdyr we muny subut etmek üçin gadymy rowaýatlardan delil getiripdir.

Eýsem-de bolsa, yslam akyldarlaryndan Kahtawi ençeme asyrdan

soň Žyul Werniň «Segsen günde döwri-älem» kitabynyň jemleme bölümne-de tema bolşy ýalu, Gündogara sary ýola çulan adam başlangyç nokada baranda çykan nokadynaky günden bir gün yzdan geljek senä ýetjegini şu sözler bilen aýdypdyr:

«Eger biri berilen nokatdan Gündogara, beýlekisi Günbatara sary gitse, üçünji adamam başlangyç nokatda galsa, ikisi-de şol bir sagtda gaýdyp gelen ýagdaýynda dünýäni gezip gelmek üçin gündogara giden adam bir gün artyk, günbatara gidenem günüň doğsuna-batyşyna görä çözgüde gelip, bir gün kem hasaplar. Günbatara giden adam gün bilen ugurdaş ýöreýär. Şu nukdaynazardan onuň günü gündogara gideniňkä garanda mydama az-kem uzyndyr. Netijede döwri-älem tamamlananda bu tapawut tegelek bir güne deň bolýar».

Ýene bir tanymal musliman alymy Abu Reýhan Biruny dünýäniň käbir ýerlerinde alty aýlap gün dogmaýandygyny anyklap, Demirgazyk polýusyna yşarat edýärdi. Biruny muny dünýäniň şekili we ýerleşishi bilen düşündirýärdi.

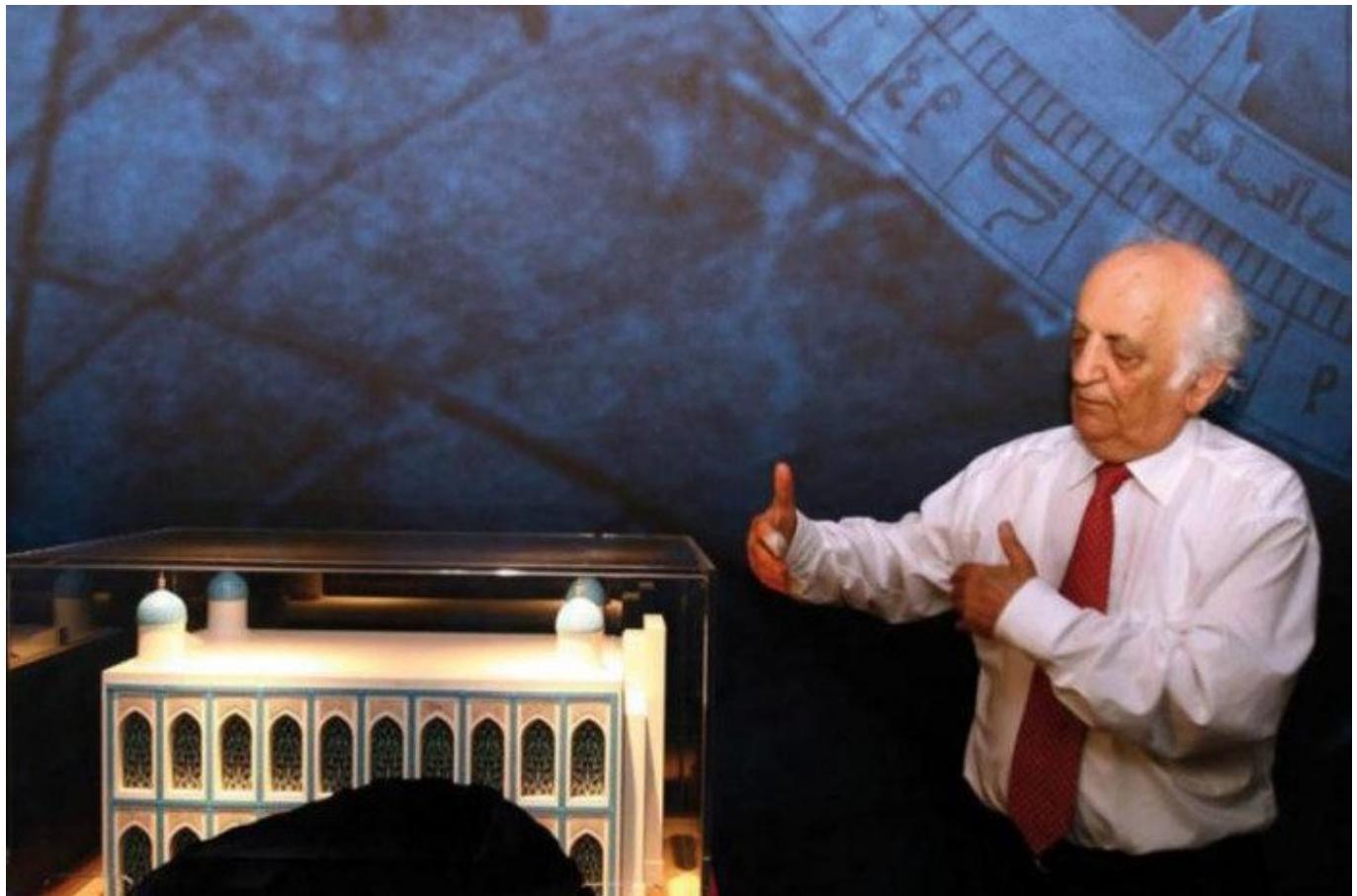
• Amerika ilki berberiler aýak basdymy?

Hamidullanyň iň esasy öñe sürüän pikirleriniň birem Amerika yklymyna ilkinji bolup berberileriň aýak basandygy hakdaky çaklamadyr.

Ol bu pikirini delillendirmek üçinem «Braziliá» adynyň etimologýasyndan peýdalanyar:

«Berberiler Günbatar Afrika iň ýakyn ýer bolan Braziliá baryp ýetipdirler. Braziliá sözi brazil dilinde-de, ýewropa dillerinde-de gabat gelmeýär. Bu söz dilçi alymlary (etimoglary) geň galdyryár. Biziň gipotezamyz muny aňsat düşündirýär. Ýagny, berberi taýpalarynyň arasynda **birzala** diýen taýpa bar. Bu taýpanyň agzalaryna köplük sanda **Brazil** diýilýär. Şol wagtyň ýer atlary şol ýerde ýaýranlardan gözbaş alyp gaýdýardy. Musulmanlaryň okeandaky gözlegleri netijesinde eden ýörişinde birzala taýpasyn dan ýygnanan topar bir ýerde ýerleşdiler. Bu ýer megerem bir ada bolmaly. Şeýdibem ol ýeriň ady Brazil bolup galdy. Soňabaka tutuş sebit şu at bilen atlandyrylypdyr.

Hamidullanyň etimologiýanyň üstünden eden bu deňeşdirmesi gowşak delillere esaslanýanam bolsa, Kolumbyň hut özüniň ýazan «Gündeliginde» üýrmeýän it görnüşinden söz açmagy şübheleri güýçlendirýär, çünki onuň aýdýan itine meňzeş it Afrikanyň «basenži» diýen it görnüşinde gaýtalanýardy. Bulam iň güýcli ähtimallyk bolup öňümüzden çykýar.

Fuat Sezgin

Musulmanlaryň dünýäniň açylmagyna goşan goşantlary musulmanlaryň X asyra çenli Ortaýer deňzini içerkى deňiz ýagdaýyna getirendigini we iň maýda kenarýaka ýeri we adany jikme-jik görnüşde kartalaşdyrandygyny bilyaris. Ortaýer deňziniň ýany bilen musliman gämiçileriň okeana açylmakdan hiç hili çekinmändigini we portugaliýalylara şu manyda gollanma bolandygyny Fuat Sezgin şu sözleri bilen subut edýär:

«Olar okeanlara çykmakdanam hiç gorkanokdylar. IX asyrda ýaşan geografiýaçy we taryhçy al-Ýakuby Basra şäherine golay Ubullada ýasalan ýelkenli gämileriň demirgazyk-günbatar Afrikadaky Massa porty bilen Hytaýyň arasyndaky söwda

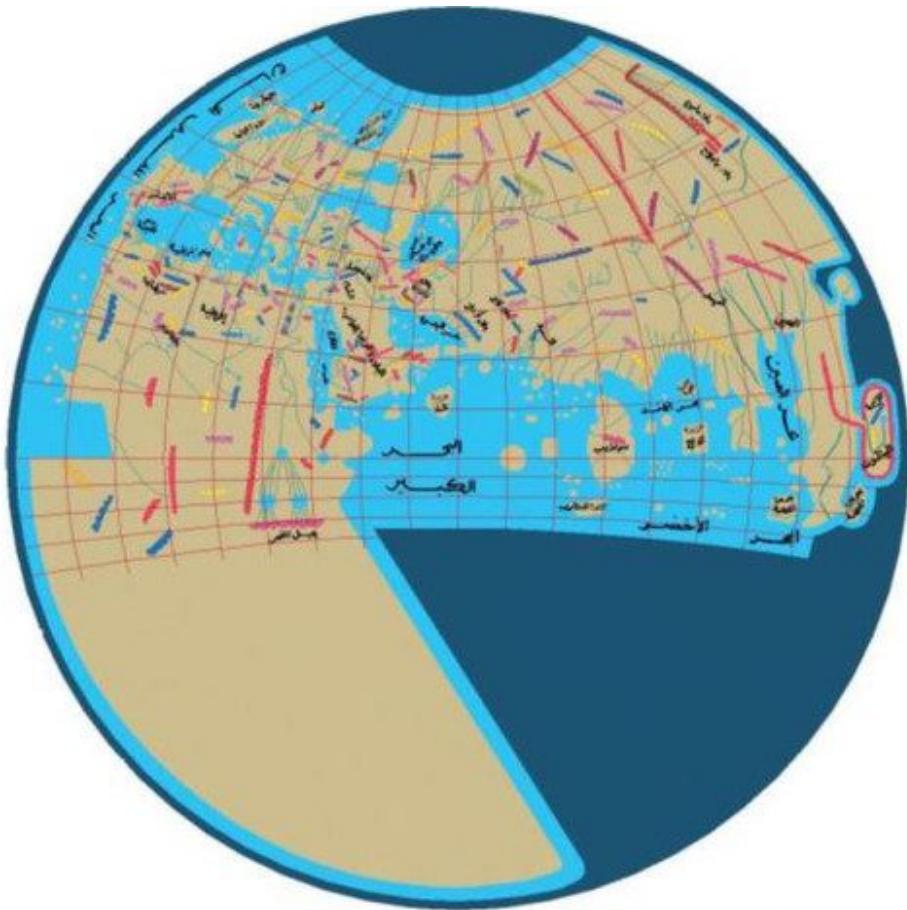
gatnaşyklaryny ýola goýandygyny habar berýär. Beýleki käbir geografiýaçylaryň aýtmagyna görä ady agzalan Massa Ýewropa we Wizantiýa bilen yslam dünýäsini baglanyşdyryýan söwda şäherleriniň biri eken». (GAS XI, 384-385) (seret. şekil 13).

Olaryň taryhy geografiki giňisligi deñizçileriniň has irki döwürlerde okeanlara batyrgaýlyk bilen çykandyklaryny görkezýär. Olardan bize çenli gelen deñizçilik kitaplary deñizçilikde nähili uly orunlarynyň bardygy babatda bizi ajaýyp kartinanyň öñünde goýýar duruberýär.

Olaryň gjä galan döwrebap etýudlary portugaliýalylaryň ýakyn wagtlara çenli döwrebap deñizçiliğin öňbaşçylary hökmünde tanadylmagyna mümkünçiligin berdi. Emma indi portugal deñizçiliginde bilinýän her bir şowly başlangyjyň yslam dünýäsine borçludygyny görýärис.

Olaryň arasynda ýaşan yslam dünýäsiniň deñizçiligini uly ukyp-başarnyk bilen ykrar edişlerine äwmezlik edip ýokary baha bermezlik mümkün däl. Olar üstünlige ýetiden her bir maglumatyny muslimanlardan öwrendiler. Muslimanlaryň Atlantik okeanynda hereket ediş mümkünçiliklerini öwrendiler.

(«Amerikanyň açylmagynda muslimanlar»).

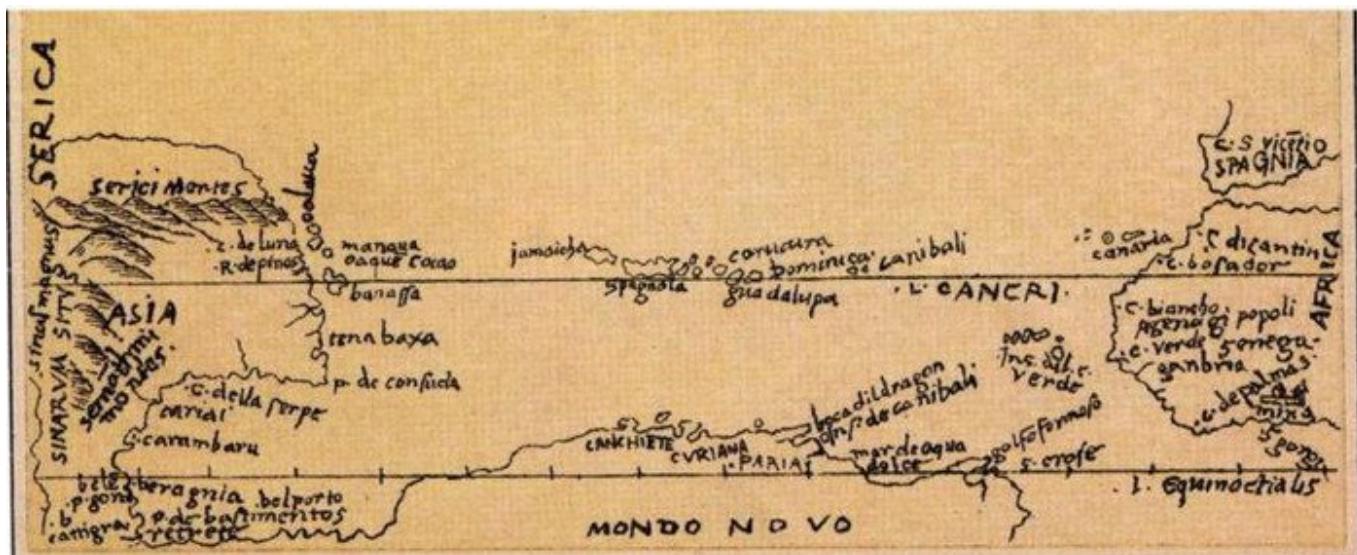
IX asyrda musulmanlaryň dünýä kartasy

Musulmanlaryň Afrikadan Sumatra we ekwator guşagyna çenli barýança köp ownuk ýalňyşlyklar bilen IX asyrdan bări dünýäniň kartasyny çyzandygyny görýärис. Ýokarda aýdylysy ýaly Kolumb dünýäniň togalakdygyna ynanypdyr, emma onuň çyzan kartasynda bu togalakluk has beter armydy ýada salypdyr. Ýogsam bolmasa, musulmanlar eýýäm X asyrdan başlap dünýäniň şumatly görnüşine juda ýakyn kartalary taýýarlapdylar:

«Hristofor Kolumb hem dünýäni demirgazykdan günorta tarap süýnýän armyda meñzedipdir. Entek XV asyrda dünýäniň togalakdygy baradaky pikiriň ýerleşmedik Ýewropasyna derek musulmanlar eýýäm X asyryň birinji ýarymynda Pireney ýarymadasyndan Ýuwaş okeany aşyp Aziýanyň gündogaryna ýetmäge synanyşypdylar.

Olar bu iki kenaryň arasyň baryp-ha IX asyrda 21° müň kilometre ýakyndygyny hasaplapyrlar. Köptaraply beýik alym Abu Reýhan Biruny XI asyryň başlarynda bizi obýektiwligi bilen haýrana goýan hindi medeniýeti barada ýazan kitabynda şeýle diýýär: «Bize mälîm uly guryýer yklymymyzyň (ýagny Aziýa,

Ýewropa, Afrika) daşyny uly okean gurşap alýar. Bu okeany (ady agzalýan) uly guryýer parçazynyň arasyny şu we beýleki tarapynda bir guryýer parçasы bilen ýa-da adamlaryň ýasaýan adasy bilen kesişýän bolmagy ahmal». (Sezgin – a.g.e.)

Kolumbyň ýiten kartasy Fuat Sezginiň şekillendirmeginde Okeanlara çykma meselesinde ýewropalylara iň uly gollanma bolanlaryň andaluslylardygyna (ispaniýaly muslimanlar) şek-sübhe bolup bilmez.

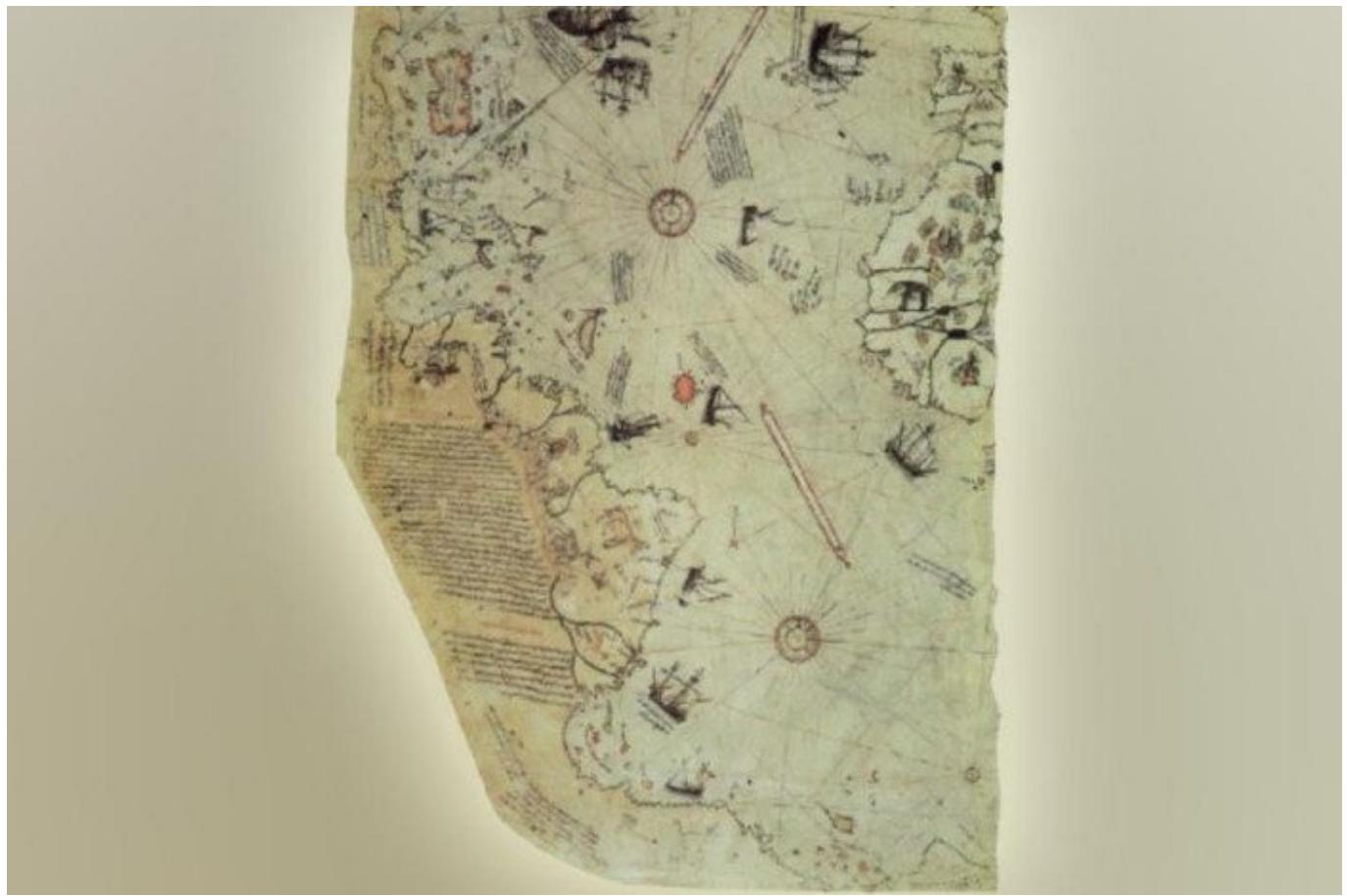
Bu ýurtda ýasaýan musulmanlar deñizçilik boýunça uly ösusleri gazanyp, hatda muny özleriniň durmuş ýorelgesine öwrüpdiler.

Şondan iki yüz ýyl soň meşhur geografiýaçı Idrisi ömrüniň köp bölegini Andalusda geçiripdir, ol şu boýunça bize has giňişleýin maglumatlary berýär. Al-Idrisi öz ýaşan döwründe meşhurlyk gazanan bir synanyşygyň gürrüñini edýär. Ol synanyşygyň gürrüňi okeany günbatara tarap kesip geçmek üçin bir maşgalanyň sekiz agzasynyň öz taýýarlan gämilerinde ýola çykyp şowsuzlyga uçramaklary hakdady. Pireney ýarymadasında şuňa meňzeş synanyşyklaryň artýandygy üçin Lissabonda bir köçä «Darb al-magrurin», ýagny «Başdan geçirmeçileriň» ýa-da «Aldanýanlaryň köcesi» ady dakylipdyr. (Sezqin. a.q.e.)

Ýewropaly käbir taryhçylar Piri Reisiň birkemsiz dünýä kartasynyň Kolumbyň ýiten kartasy esasynda çyzylandygyny áýtsalaram, Sezgin bulara şeýle sözler bilen jogap berip, soňky nokady goývar:

«Biz bu kartany kompýuter arkaly döwrebap karta bilen

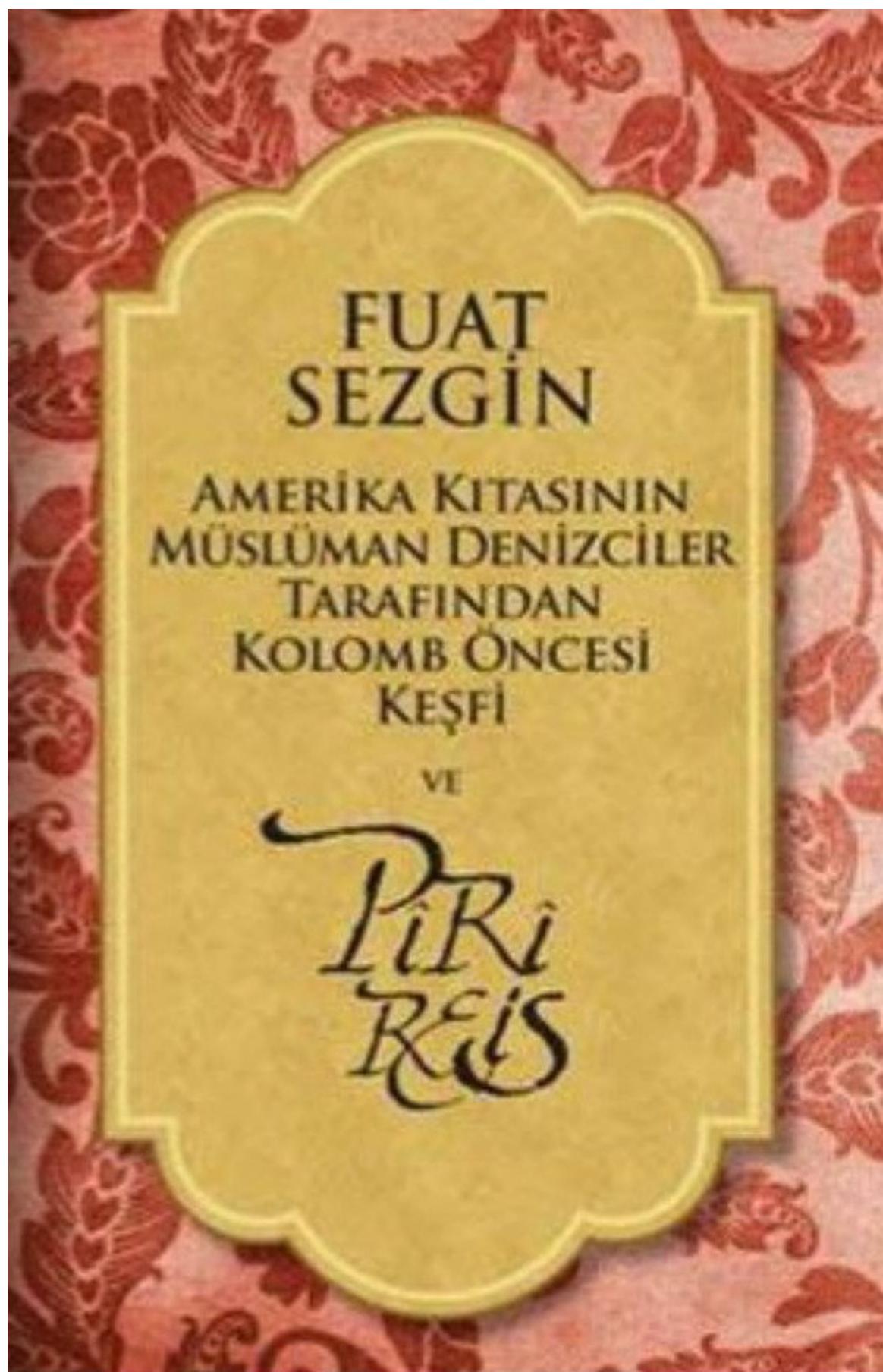
deňeşdirenimizde, ikisiniňem spesifikasi ýerlerde Afrika bilen arasyndaky aralyklarda nähili biri-birine gabat gelýändigini gördük. Bular ýaly karta XVIII asyra çenli yslam dünýäsinden başga hiç bir medeniýet dünýäsinde çzylyp bilinmezdi. Şeýlede bu karta ýalnyssyz boýlam (долгота) derejeleri ölçegine esaslanýandygyny görkezýär. Gysgaça aýdanda, Piri Reisiň elinden çykan bu kartanyň Ýewropadan Italiýa terjimesi Ispaniýa baryp ýeten we (megerem birnäçe nusgasy bilen) ýaýran, orginaly arap dilinde çzyylan kartadan ybarat bolmagy gerek».

Piri Reisiň kartasy

Ispan korolynyň tutanýerli talaby bilen Kolumbyň dogany Bartolomeýiň çyzyp, Madride ugradan kartasy bolsa şeýledi: Welhasyl, Täze dünýäniň açylyşynda muslimanlaryň oýnan roly uludy. Hawa, sansyz musliman deňizçisi Amerika barypdy we bu materikden has beter adalardan habarlary bardy. Emma olaryň baran ýerlerini aýry materikdir öydendikleri belli däl. Beýleki bir ýandan musliman deňizçileriň bitiren işleri

bolmasa, portugallaryňam, ispanlaryňam Ortaýer deňziniň
aňyrsyna gidip biljek tejribesi ýokdy.

**Has giňişleýin maglumatlary okap-öwrenmek isleyänler merhum ussadymyz Fuat Sezginiň «Amerikanyň açylmagynda musulmanlar» makalasyny okap bilerler.*

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Penşenbe 01.06.2023 ý. Taryhy makalalar